

ЕКОНОМІЧНІ ПИТАННЯ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ЕКОНОМІЧНОЇ І СОЦІАЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ УКРАЇНИ

А. А. Шуканова

Розглядається зміст економічних питань у шкільному курсі економічної і соціальної географії України. Надано методичні рекомендації до їх вивчення за тематичними блоками відповідно до програмних тем курсу географії.

Шуканова А. А. Экономические вопросы в школьном курсе экономической и социальной географии Украины

Рассматривается содержание экономических вопросов в школьном курсе экономической и социальной географии Украины. Представлены методические рекомендации к их изучению по тематическим блокам в соответствии с программными темами курса географии.

Shukanova A. A. Teaching Economy in the school course of Economic and Social Geography of Ukraine

The article deals with the content of the sub-subject economy issues in the teaching course of Economic and Social Geography of Ukraine. The author gives the methodological recommendations for studying them by thematic blocks in accordance with program subjects of the geography course.

Процеси ринкової трансформації сформуливали потребу в розширенні економічного світогляду громадян шляхом їх економічної освіти. Це викликало появу нового шкільного предмета "Основи економіки", що був уперше включений в інваріантну складову типових навчальних планів 10 років тому (із 2001 – 2002 н. р.). Проте мала кількість годин на вивчення економіки (1 год на тиждень у випускному 11 класі) і те, що із цього предмета не передбачене ЗНО, робить доцільним формування економічних знань на уроках з інших предметів. Незважаючи на те, що згідно із Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти економіка віднесена до освітньої галузі "Суспільствознавство", за наявної структури шкільної освіти саме географії як складовій освітньої галузі "Природознавство" відводиться роль початкового етапу формування економічних знань школярів, а це зумовлює необхідність розроблення відповідної методики вивчення економічних положень та включення їх у систему післядипломної педагогічної освіти вчителів географії.

Одним із перших питань про необхідність опанування економічних знань у процесі навчання географії було поставлено М. М. Баранським [1] і надалі розвинуто у працях А. В. Даринського, М. К. Ковалевської, М. М. Панчешникової та інших учених-методистів. Сучасні зарубіжні дослідники зазначають: "Економічна географія зосереджується на просторових вимірах економічної діяльності" [2, с. 50]. Тому, на наш погляд, очевидно є неможливість

вивчення учнями просторових аспектів явищ без розуміння їх сутності, тобто змісту власне економічної діяльності.

Метою статті є розроблення змісту економічних питань із метою їх вивчення в курсі економічної і соціальної географії України (9 кл.) у межах відповідних тематичних блоків, узгоджених із чинними програмами з географії [7].

Ринок праці та зайнятість. Важливо, щоб учні усвідомили: в умовах ринкової економіки доходи особи визначаються вартістю економічних ресурсів, якими вона володіє і які продає на ринку. Єдиний економічний ресурс, що його має кожен, – це праця, а заробітна плата є ціною послуги праці. Відтак усе, що покращує фізичні й інтелектуальні здібності людини, економісти вважають інвестиціями в людський капітал, які підвищують продуктивність праці і повертаються більшими доходами для конкретної людини та суспільства загалом.

При вивченні проблематики трудової зайнятості населення необхідно пояснити учням розбіжності у трактуванні окремих понять, з одного боку, вітчизняними законами й національною статистикою, з іншого – згідно з прийнятими у світі підходами за методологією МОП (Міжнародної Організації Праці). Зокрема, замість терміна "трудова ресурси" вживанішою дефініцією є "економічно активне населення", до складу якого включають і зайнятих економічною діяльністю людей, і безробітних.

Звіти про офіційний рівень безробіття укладаються відповідно до Закону України

"Про зайнятість населення" і враховують лише громадян працездатного віку, котрі зареєстровані службою зайнятості. Фахівці МОП безробітними вважають осіб віком 15 – 70 років, зареєстрованих і незареєстрованих службою зайнятості, які шукають роботу або намагаються організувати власну справу, що пояснює суттєві розбіжності у показниках безробіття в Україні (за офіційною статистикою і методологією МОП). Основна причина звільнень працівників і зростання рівня безробіття – структурна перебудова економіки: припинення діяльності підприємств, продукція яких не має збуту або виявляється не конкурентоздатною, перехід до інших форм власності.

Вартим розгляду є проблемне питання: "Чому у високорозвинених країнах з ефективною ринковою економікою держава може і повинна підтримувати збиткові виробництва – вугільні шахти, фермерів і навіть автомобільні заводи?" (державна підтримка доцільна тоді, коли метою є збереження робочих місць, продовольчої чи енергетичної безпеки країни, а не економічна ефективність).

Проблема взаємодії природи та суспільства. Природними називають ресурси, що їх людина бере у процесі виробництва з природи. Для усвідомлення дефініції "природні ресурси" учням пропонується порівняти пісок на березі річки і в кар'єрі, використання уранових руд у наш час і у XIX ст. Ставиться проблемне питання: "На карті корисних копалин бачимо, що Україна багата на руди кольорових металів, зокрема золота, алюмінію, міді, поліметали. Чому тоді на карті кольорової металургії не знаходимо в цих місцях виробництва міді, золота, глинозему?". (Корисні копалини є, але не розробляються. Географія добування залежить від суспільних потреб, можливостей і стратегії освоєння мінеральних ресурсів, рівня розвитку науки і техніки). Для побудови перспективних зв'язків географії зі шкільним курсом економіки вчитель звертає увагу учнів, що економісти часто замість терміна "природні ресурси" використовують синонімічний "земля".

При розгляді питання про зміни природних умов і ресурсів під впливом господарської діяльності людини формується уявлення учнів про те, що взаємодія суспільства і природи – процес постійного усунення суперечностей між необхідністю використовувати й охороняти природні ресурси. Економічна сутність екологічної кризи означає, що соціально-економічний розвиток суспільства не відповідає еколого-ресурсним можливостям навколишнього середовища, унаслідок чого руйнується система життєзабезпечення. Стратегія ресурсно-екологічної безпеки розвитку країни органічно пов'язана з ідеями та принципами сталого розвитку, ухваленими Конференцією ООН із навколишнього середовища і ста-

лого розвитку в Ріо-де-Жанейро (1992 р.) та Всесвітнім самітом зі сталого розвитку в Йоганнесбурзі (2002 р.).

Працюючи з атласом і текстом підручника, учні визначають риси сучасного природокористування та порівнюють останні з висновками вчених Національної академії наук України, які в Концепції переходу нашої держави до сталого розвитку передусім наголошують на таких аспектах залучення ресурсних чинників: екологічно не припустимі та економічно не доцільні обсяги використання природних ресурсів, некомплексність використання природних ресурсів, недостатнє впровадження ресурсозберігальних технологій.

Національна економічна система (національний господарський комплекс). Учням знайоме загальнонаукове поняття "система" (або "комплекс"), тому доцільно провести аналогію між природним комплексом і національною економічною системою. "Відповідниками" природних компонентів є основні суб'єкти господарювання: домогосподарства, підприємства, держава. Якщо природні компоненти пов'язані обміном речовини, енергії та інформації, то в економічній системі суб'єкти господарювання поєднані потоками виробничих ресурсів, товарів і послуг в обмін на гроші. На емпіричному рівні учні, як правило, ототожнюють підприємство лише з виробництвом товарів, тому завдання вчителя – розширити розуміння школярами поняття "підприємство" як організації, що виробляє послуги (наприклад, автотранспортне підприємство). Поняття "домогосподарство" – принципово нове і важливе, позначає одну з основних одиниць економічної статистики. Воно близьке за змістом до звичного учням терміна "сімейне господарство": люди, пов'язані родинними зв'язками, мають спільні доходи і спільно їх використовують. Проте економічна сутність домогосподарств полягає в тому, що вони є власниками і постачальниками всіх економічних ресурсів (землі, праці, капіталу, здатності до підприємництва). Домогосподарства, продаючи ресурси для виробництва продуктів (товарів і послуг), отримують доходи, які потім витрачають на купівлю цих же товарів і послуг. Завдяки кругообігу ресурсів, продуктів і доходів забезпечується функціонування економіки як єдиної системи (доцільно провести аналогію з кругообігом води у природі).

В Україні упродовж короткого часу (кінець 80-х – 90-ті рр. XX ст.) здійснено перехід від планової (командної) до ринкової економіки. У перехідному періоді вирішуються завдання: роздержавлення економіки, приватизація, створення ринкової інфраструктури, структурна перебудова економіки. 2005 р. Україна отримала статус країни з ринковою економікою. Цікавість учнів викликає виконання творчого домаш-

нього завдання – написання есе на тему "Вплив структурної перебудови економіки України на мою родину та найближче просторове оточення", у якому пропонується описати, під впливом яких чинників дорослі члени родини змінювали місце роботи, куди були вкладені приватизаційні сертифікати, порівнюється розвиток сфери послуг у мікрорайоні (селі), де проживає школяр, на сучасному етапі і 15 років тому.

Господарство. Господарування означає організовану продуктивну діяльність людей для задоволення потреб. Економіка у значенні "господарство" розглядається як система всіх установ, підприємств і методів, за допомогою яких люди створюють товари й надають послуги. В економічній географії господарство – сукупність територіально взаємопов'язаних галузей матеріального виробництва і невиробничої сфери. Важливо, щоб учні сприймали структуру господарства країни як ціле.

Перед формуванням поняття "продуктивність" потрібно переконатися, що всі учні під поняттям "продукт" розуміють результат виробництва. Продуктивність – відношення реального обсягу виробництва до кількості використаних ресурсів. Аналізуючи динаміку ВВП як показника результатів господарської діяльності, учні формулюють висновок: економіка України мала спад виробництва у 90-х роках і поступово зростала на поч. XXI ст. Масштаби спаду вчитель ілюструє цифрами: 1998 р. обсяг ВВП становив трохи більше ніж 40 % порівняно з рівнем 1990 р.; від цього часу починається поступове зростання економіки й у 2002 р. обсяг ВВП досяг рівня половини 1990 р.; середньорічне збільшення ВВП в нашій країні у 2000 – 2005 рр. становило 7,4 % (аналогічний показник щодо європейської економіки не перевищував 2,6 %), проте у 2009 р. реальний ВВП впав майже на 15 %, а у 2010 р. знову зріс на 4,2 %. У 2011 р. зростання економіки становило майже 5 %, але цього замало, щоб компенсувати падіння попередніх років.

Зміни в галузевій структурі господарства (за вартістю виробленої продукції) аналізуються в контексті того, як ринок розподіляє обмежені ресурси. Формуються оцінні економічні знання: зростання ВВП відбувалося завдяки виготовленню матеріалоємної, енерговитратної продукції, що є безперспективним.

Виробництво. Поняття "виробництво" розглядається в широкому розумінні: створення продуктів (товарів і послуг) для задоволення потреб. Процес виробництва є результатом взаємодії факторів (ресурсів) виробництва. Історично вирізняють такі технологічні способи виробництва: ремісничі (інструментальна) технологія, машинне виробництво, сучасне автоматизоване виробництво. Зростанню ефективності виробни-

цтва сприяють різні форми його організації. Щоб переконати учнів у правильності цього твердження, доцільно провести навчальний експеримент, під час якого моделюється процес виробництва вітальних листівок ("валентинок"). На першому етапі кожен учень виготовляє листівки індивідуально, використовуючи папір і ручку. Для цього аркуш згортається навпіл, зайві краї обриваються, щоб форма листівки була схожа на серце, наноситься напис "Вітаю". На другому етапі учні роблять інвестиції в засоби виробництва і їм дозволяється використовувати ножиці, олівці, лінійки. На третьому етапі формуються бригади із 4-х учнів, які виготовляють листівки, використовуючи поділ праці. У процесі аналізу розраховується та порівнюється продуктивність праці на кожному з етапів, вводяться поняття "концентрація" і "спеціалізація". Учні пропонують варіанти підвищення ефективності виробництва: продати зайве обладнання, що простоює (вводиться поняття "рентабельність"), налагодити випуск новорічних конфетті з відходів (пояснюється поняття "комбінування"), використати принтер для написів (опрацьовуються терміни "інвестиції" і "капітал") тощо.

Показниками ефективності виробництва є прибутковість і рентабельність, а шляхами їх підвищення – урахування взаємозалежності між обсягами виробництва і витратами; чинників розміщення та ступеня сучасності форм організації виробництва, менеджменту; розширення ринків збуту продукції тощо. Підприємства розрізняють за формами власності (приватні, колективні, державні); масштабом діяльності (малі, середні, великі); сферами діяльності (виробничі, комерційні, посередницькі, фінансові). Згідно з Господарським кодексом, малими є підприємства, кількість працівників яких упродовж року не перевищувала 50 осіб, а обсяг валового доходу – не більше ніж 0,5 млн євро. Середні – це підприємства з кількістю найнятих до 1 000 осіб і валовим доходом на рік до 5 млн євро. Досліджуючи структуру зайнятості батьків класу, учні визначають роль малих підприємств у розв'язанні проблеми безробіття, порівнюють структуру зайнятості в нашій країні і розвинених європейських державах, де близько 60 % населення працюють у малих, 25 % – середніх, 15 % – великих підприємствах. В економіці України кількість малих підприємств постійно зростає, але зайнято на них лише близько 14 % усіх працівників (2005 р.).

Економісти розглядають підприємництво як особливий вид господарської діяльності. Відповідно до законодавства підприємством вважається самостійна, на власний ризик, ініціативна, продуктивна господарська діяльність, спрямована на отримання прибутку. За галузями діяльності

підприємницьку діяльність поділяють на виробничу і посередницьку (комерційна, страхова, фінансова, консультаційна тощо). Комерційна діяльність (від лат. commercium – торгівля) – один із видів торговельно-посередницької діяльності, пов'язаний із реалізацією товарів. Учні наводять приклади підприємств, що займаються підприємницькою діяльністю. Із учнями варто розглянути проблемне питання: "Чому комерція для багатьох вітчизняних підприємців є привабливішою, ніж виробнича діяльність?".

Промисловість як сфера матеріального виробництва. Промисловість України – це складний комплекс із близько 300 галузей. У процесі навчання географії конкретизуються економічні закономірності організації діяльності галузей, ефективності їх розташування, проблеми розвитку. Зокрема, при вивченні паливної промисловості увага учнів привертається до енергобезпеки країни: останніми роками частка української нафти в загальному обсязі її переробки становить 15 %, а 85 % "чорного золота" для переробки отримують з одного джерела – Російської Федерації, що є потенційно небезпечним (оптимальний обсяг поставки з одного джерела не має перевищувати 30 %). Використовуючи карту "Паливна промисловість світу", школярі пропонують способи розв'язання проблеми створення нових шляхів для транспортування в Україну азербайджанської, казахстанської, іранської нафти тощо. При вивченні теми "Металургійна промисловість" пропонується "економічна загадка": "Чорна металургія України виробляє понад п'яту частину промислової продукції і дає понад третину всього прибутку від експорту товарів. Чому тоді економісти вважають важливою умовою виходу з кризи зменшення питомої ваги галузей металургійного комплексу?".

Сільське господарство. Залежно від особливостей господарювання, у сільському господарстві виділяють дрібнотоварний сектор, що обслуговує власні потреби родини, та високотоварний, де продукція вирощується на продаж. Ефективність роботи на землі значною мірою визначають аграрні відносини (форми землеволодіння та землекористування, характер чинних у країні законів про землю) та агропромислова інтеграція (процес посилення зв'язків між виробництвом сільськогосподарської сировини, її зберіганням, транспортуванням, переробкою та споживанням кінцевої продукції). Аграрно-промисловий комплекс (АПК) – це форма вираження агропромислової інтеграції.

Інфраструктура економіки. Сукупність підприємств, що обслуговують виробництво, становить виробничу інфраструктуру. У соціальній інфраструктурі створюються соціальні (особисті) послуги. З метою закріплення знань про види інфраструктури учням пропонується розподілити людей

певних професій за галузями інфраструктури: лікар, банкір, страховий агент, учитель, водій, брокер, оптовий торговець, професійний спортсмен, художник, покоївка, спеціаліст з ІТ. В умовах ринкової економіки виникає потреба в діяльності ринкових установ, що пов'язані з функціонуванням певних ринків, – ринкової інфраструктури. Учитель пояснює, що товарні біржі обслуговують ринки товарів і природних ресурсів, фондові біржі – ринок цінних паперів, банки – ринок грошей і капіталів, фінансово-кредитні посередники – ринок капіталів і цінних паперів, служби зайнятості – ринок праці. Бажаним при вивченні цієї теми є відвідування однієї з ринкових установ. На основі аналізу зростання кількості бірж, банків розширюються уявлення учнів про можливості і сфери майбутнього працевлаштування.

Територіальний поділ праці та економічне районування. Під час вивчення програмного IV розділу "Територіальний поділ України" увага учнів звертається на те, що основою формування економічних районів є територіальний поділ праці. Це зумовлює виробничу спеціалізацію окремих територій і розвиток міжрайонної кооперації. Використовуючи проблемний виклад навчального матеріалу, при вивченні мережі економічних районів учитель формує в учнів методологічні знання, зокрема початкові уявлення про методику визначення загальної спеціалізації економічного району. Для цього доцільне запитання: "За якими ознаками можна визначити, що та чи інша галузь є галуззю спеціалізації?" (продукція вивозиться за межі району). Далі учні роблять припущення, що потреби у всіх видах продукції в кожному з районів приблизно однакові у розрахунку на душу населення. Якщо в районі виробництво на душу населення того чи іншого продукту більше, ніж у середньому по країні, можна вважати, що частина продукції з нього вивозиться, тобто район спеціалізується на виробництві цього продукту. Пропонується проаналізувати статистичні дані (табл. 1).

Розрахований учнями за даними табл. 1 коефіцієнт душевого виробництва порівнюється з одиницею. Формулюються висновки, що відповідають емпіричним уявленням школярів: яскраво виражену спеціалізацію на індустріальних галузях мають Донецький, Північно-Східний і Придніпровський, а на сільському господарстві – Центральний, Подільський і Північно-Східний економічний райони. Радимо розглянути з учнями проблемне питання: "Чим пояснити низькі коефіцієнти душевого виробництва в Столичному й Карпатському районах?" (спеціалізуються на галузях сфери послуг – державне управління, фінансова, комерційна діяльність, рекреація тощо).

Україна і світове господарство. Національні економіки сучасних країн перетво-

рилися на елементи світової системи господарювання та пов'язані міжнародними економічними відносинами. Міжнародний поділ праці зумовлений нерівномірним розподілом між країнами економічних ресурсів. Історично склалися протилежні системи зовнішньоторговельної політики держави: протекціонізм і лібералізм. У сучасному світі переважає тенденція до лібералізації. Для зовнішньої торгівлі важливе значення має конкурентоспроможність товарів, що продаються на світовому ринку. Конкурентоспроможність товару ґрунтується на порівнянні його сукупних характеристик із товарами-конкурентами за ступенем задоволення конкретних потреб споживача і ціною.

Одна з нагальних проблем соціально-економічного розвитку України – забезпечення конкурентоспроможності національного господарства. Для підтвердження сказаного вчитель наводить факти: згідно з індексом конкурентоспроможності у 2005 р. Україна посіла 84 місце серед 117 держав (останнє з-поміж країн Європи), а у 2009 р. – 82 серед 133 країн. Фактори, що негативно впливають на рейтинг країни за індексом конкурентоспроможності економіки: політична нестабільність (16,5 %), корупція (10,3 %), урядова нестабільність (9,8 %), неефективна державна бюрократія (8,2 %) (за оцінкою Світового економічного форуму) [3, с. 34].

Аналізуючи наведену в атласі структуру експорту України, учні визначають найбільш конкурентоспроможний товар нашої держави – чорні метали (40 % експорту) і висувають припущення про те, на чому ґрунтується його конкурентоспроможність (багатство й унікальне поєднання мінеральних ресурсів, менш суворі вимоги екологічного законодавства (порівняно з розвиненими країнами), наявність капіталу (заводи, що залишилися у спадок від СРСР), сприятлива (висока) кон'юнктура світових цін на метал тощо).

Розглядається проблемне питання: "Які мотиви спонукають інтегрування України у світову економіку?" (невисокий технологічний рівень виробництва – необхідність науково-технічного співробітництва, нераціональна структура виробництва – потреба в залученні іноземних інвестицій, обмеженість сировинних ресурсів – необхідність зовнішньої торгівлі тощо).

Формування понять означеної теми пов'язується з історією походження термінів: експорт (від англ. exporto – вивозу), імпорт (від англ. import – увезення), сальдо (від. італ. saldo – розрахунок), протекціонізм (від лат. protectio – прикриття, захист), лібералізація (від лат. liberalis – вільний).

Регіональна економічна інтеграція та глобалізація економіки. При формуванні поняття "інтеграція" встановлюються його ієрархічні відносини з поняттям "інтернаціоналізація". Інтеграція вважається початковою формою інтернаціоналізації, а глобалізація – продовження процесу інтернаціоналізації на сучасному етапі. Інтернаціоналізація (від англ. inter – між-, взаємо-) фіксує появу тенденції до міжнародної взаємодії і взаємопроникнення економічних зв'язків і відносин. Тому інтернаціоналізація розглядається як родове поняття відносно інтеграції та глобалізації. На державному рівні визначено проєвропейський вектор економічної інтеграції України, проте в суспільстві є різні погляди з цього приводу, і думки учнів можуть розділитися. З метою розвитку критичного мислення школярів учитель пропонує їм на основі аналізу даних Держкомстату і карти атласу "Зовнішні економічні зв'язки" самостійно визначити найважливіші експортні ринки України і наших стратегічних торговельних партнерів. Наприклад, у структурі зовнішньоторговельного обороту частка країн СНД становила 39,5 %, європейських держав – 33,5 %, а США – 2,4 %. Частка ЄС у зовнішній тор-

Таблиця 1

Загальна спеціалізація економічних районів України

Економічний район	Частка в населенні	Частка в обсязі продукції:		Коефіцієнт душевого виробництва*	
		промислової	сільськогосподарської	промислового	сільськогосподарського
1. Донецький	15,2 %	21,0 %	8,0 %	1,4	0,5
2. Придніпровський	11,3 %	18,0 %	10,0 %	1,6	0,9
3. Північно-Східний	12,0 %	14,0 %	14,0 %	1,2	1,2
4. Столичний	14,6 %	13,0 %	15,0 %	0,9	1,0
5. Центральний	5,2 %	4,0 %	9,0 %	0,8	1,7
6. Подільський	8,8 %	6,0 %	13,5 %	0,7	1,5
7. Карпатський	13,4 %	9,0 %	10,0 %	0,7	0,7
8. Північно-Західний	4,5 %	3,0 %	5,0 %	0,7	1,1
9. Причорноморський	15,0 %	12,0 %	17,0 %	0,8	1,1

*Примітка: коефіцієнти розраховують учні.

гівлі України коливається від 31 % до 35 %, тоді як частка України в товарообігу Євро-союзу – не більш як 0,4 % (дані Держкомстату, 2005 р.). Проблемне питання: "Які економічні чинники зумовлюють те, що на сході України більшість громадян є прихильниками інтеграції з Росією, а на заході – з країнами ЄС? Вкажіть аргументи обох сторін".

Феномен глобалізації почав виявлятися з другої половини ХХ ст., потужно впливаючи на всі аспекти життєдіяльності (політику, економіку, культуру) залучених до цього процесу спільнот. При окресленні поняття "глобалізація" використовуються підходи: культурологічний – глобалізація розглядається в широкому цивілізаційному контексті; економічний – інтернаціоналізація господарювання, транснаціоналізація і універсалізація; екологічний – екологічна справедливість, нерівномірність розподілу і використання природних ресурсів; цивілізаційний – віддзеркалення конфлікту між модерном та постмодерном, Заходом і Сходом. Для засвоєння учням пропонується комплексний підхід до визначення глобалізації, відповідно до якого остання – це "...процес ослаблення традиційних, територіальних, соціокультурних, державно-політичних, економічних бар'єрів, що ізолюють народи один від одного і, водночас, оберігають їх від нерегульованих зовнішніх впливів" (підкреслено мною. – А. Ш.) [4, с. 15]. Русійськими силами глобалізації економісти вважають появу наддержавних структур, що ефективно оперують у глобальному просторі – транснаціональних корпорацій (ТНК) та міжнародних організацій. Тому у зміст цієї теми необхідно включити розгляд діяльності СОТ, яка сприяє лібералізації зовнішньоторговельних відносин. Вступ України в цю організацію має неоднозначні наслідки через низьку конкурентоспроможність вітчизняного виробника. До позитивних наслідків належать розширення ринків збуту готової продукції, захист країни від антидемпінгових розслідувань, покращення інвестиційного клімату, подальша реструктуризація різних секторів економіки. Наслідки діяльності ТНК в Україні також однозначно оцінити неможливо. Позитивними чинниками є притік інвестицій, збільшення кількості робочих місць, зростання рівня оплати праці, надходження податків, розвиток інфраструктури, підвищення рівня національного виробництва, яке змушене конкурувати з ТНК. Негативні явища, що супроводжують діяльність ТНК в Україні: монополізація ТНК окремих галузей; формування не притаманної укра-

їнцям культури споживання; інвестиції, що переважно не пов'язані з високими технологіями та не сприяють розвитку інноваційної системи України. За географічною ознакою панують американські корпорації, у галузевій структурі на першому місці – харчова промисловість, далі – сільське господарство, телекомунікації, машинобудування [5].

Учні об'єднуються в групи для виконання домашнього завдання з дослідження діяльності ТНК на українському ринку в одній із галузей: харчова промисловість, нафтогазова галузь, побутова хімія і фармацевтика, автомобілебудування, сфера послуг (торгівля, банки, мобільний зв'язок). На наступному уроці з теми Ш.16 "Україна і світове господарство. Зовнішні економічні зв'язки України" групи звітують про виконану роботу, формулюючи загальний висновок: ТНК в Україні діють давно (з початку 90-х рр. ХХ ст.) і успішно, функціонують у більшості галузей економіки, становлячи конкуренцію українським підприємствам.

Отже, представлені в цій статті методичні рекомендації допоможуть учителям зорієнтуватися, які саме питання економічної теорії доцільно розглядати на уроках географії в 9 класі відповідно до програмних тем курсу "Економічна і соціальна географія України" та сприятимуть побудові перспективних міжпредметних зв'язків між освітніми галузями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранский Н. Н. *Методика преподавания экономической географии* / Николай Николаевич Баранский; изд. подгот. Л. М. Панчешниковой. – [2-е изд., перераб.] – М.: Просвещение, 1990. – 303 с.
2. Блій Г. *Географія: світи, регіони, концепти* / Г. де Блій, Пітер Муллер; [пер. з англ.; передмова та розділ "Україна" О. Шаблія]. – К.: Либідь, 2004. – 740 с.
3. Кармазін В. А. *Стабільний розвиток економіки – запорука технологічного прориву України* / В. А. Кармазін, Ю. М. Огієнко // *Економічний вісник НТУУ "КПІ"*. – 2010 (7). – С. 33–36.
4. Лукашевич В. М. *Глобалістика: навчальний посібник* / Віталій Матвійович Лукашевич. – Львів: Новий Світ-2000, 2005. – 440 с.
5. Маруняк Є. О. *Глобалізація та її вплив на розвиток регіонів України: монографія* / Євгенія Олександрівна Маруняк. – К.: Реферат, 2007. – 224 с.
6. Петросян К. Ц. *Вопросы экономики в школьном курсе географии: кн. для учителя* / К. Ц. Петросян. – М.: Просвещение, 1986. – 63 с.
7. *Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Географія, 6 – 10 класи. Економіка, 11 клас.* – К.: Перун, 2006. – 96 с.
8. Шуканова А. А. *Проектування змісту і методики формування економічних знань в шкільних курсах географії* / А. А. Шуканова // *Імідж сучасного педагога.* – 2008. – № 7–8 (86–87). – С. 105–109.

Цитувати: Шуканова А. А. Економічні питання в шкільному курсі економічної і соціальної географії України / А. А. Шуканова // *Постметодика.* – 2012. – № 1. – С. 33 – 38.

© А. А. Шуканова, 2012. Стаття надійшла в редакцію 13.02.2012 ■